כד הקמח — הכנעה

כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי ואת כל אלה ידי עשתה (ישעיהו ס״ו:א׳-ב׳). ידוע כי מדת ההכנעה הוא מעיקרי התורה ועבודה שאין עבודת העבד שלימה אצל האדון עד שינהג עצמו במדת העבדות. וממדת העבדות הוא ההכנעה כי מתוך ההכנעה יהיה לבו של אדם שלם עם הקב"ה, וענין ההכנעה הוא קריעת הלב והוא דבר הנביא ע"ה (יואל ב׳:י״ג) וקרעו לבבכם ואל בגדיכם. והוא שיכניע אדם את לבו לפני אדון הכל יתב' ויהיה נרתע וחרד על דבריו, ועם ההכנעה רחוק הוא שיחטא ועמה כל עונותיו נמחלים. וכענין שכתוב (ויקרא כ״ו:מ״א) או אז יכנע לבבם הערל וכו'. הזכיר בפירוש כי ההכנעה היא כפרה לעונותיו. וכן הבטיח הקב"ה לשלמה שעם ההכנעה תהיה תפלתן של ישראל נשמעת ועונותיהם מתכפרים, והוא שכתוב בד"ה (ב ז) הן אעצור השמים ולא יהיה מטר והן אצוה על חגב לאכול הארץ אם אשלח דבר בעמי ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני וישובו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם: היסורין הן סבה להכנעה שנאמר (תהילים ק״ז:י״ב) ויכנע בעמל לבם ומי שיש לו יסורין ואין לו הכנעה הלא זה דבר קשה עד מאד כי היסורין עם הכנעה מכפרים העונות שכן הזכיר דוד ע"ה (שם ה) ראה עניי ועמלי ושא לכל חטאתי אמר עניי על ההכנעה ועמלי על היסורין. וביאר כי ההכנעה והיסורין הם מזבח כפרה ולכך יתמיד להזכיר עצמו עני וענינו נכנע. והוא שאמר (שם פו) כי עני ואביון אני. ביאורו נכנע ותאב להשגת ה' יתברך וכן (שם) פנה אלי וחנני, אע"פ שרוב המפרשים פירשוהו עני ממש על שם שגירש אותו אבשלום בנו מן המלכות, ואמרו במדרש פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני וכי דוד יחיד היה והלא כתיב (ד"ה א ב) אצם הששי דוד השביעי, וכי עני היה הלא כתיב (ד"ה א כב) והנה בעניי הכינותי לבית אלהי זהב ככרים מאה אלף וכו' אלא אמר דוד לפני הקב"ה לפי שנתתני מלך על בניך ואני יחיד כנגדה וכלן צריכין לי ועיניהם תלויות בי ואני עיני תלויות בך לכך יחיד אני. אבל במדרש תהלים בפסוק תפלה לעני כי יעטוף נתנו בזה טעם אחר, והוא שדרשו אמר רבי פנחס איני יכול לעמוד על דעתו של דוד פעמים קורא עצמו עני פעמים קורא חסיד, אלא כשהוא רואה את הצדיקים עומדים ממנו קורא עצמו חסיד וכשהוא רואה את הרשעים עומדים ממנו כגון אחז ואמון ומנשה קורא עצמו עני:

הנכנע הוא שלבו נשבר והוא שהזכיר דוד ע"ה באותו מזמור שהיה מתודה בו על חטאיו והוא מזמור בבוא אליו נתן הנביא, הזכיר בסוף דבריו (תהילים נ״א:ב׳) זבחי אלהים רוח נשברה וגו' ובלשון (שם) לב נשבר ונדכה, הזהיר על ההכנעה. ורז"ל הביאו משל על זה מן החולה, והוא שאמר מיכה (ו) במה אקדם ה' וכו' אמר במה אקדם ה' על רוב חסדיו אהיה כפוף ונכנע לאלהי מרום על רוב חטאים, האחד (שם) האקדמנו בעולות כנגד במה אקדם. פרי בטני חטאת נפשי כנגד אכף, כלו' יתחייב שיהיה כפוף לפניו עד שיתן בכורו במקום פשעו. והזכיר לאלהי מרום כדי שיתבונן אדם בכפיפתו ופחיתת עצמו כנגד אלהי מרום שהוא רם על כל רמים. ותשובת השאלה הוא שאמר (שם) הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך. ביאורו הגיד לך שוב אדם מה טוב שיש לך לעשות ומה שהשם יתעלה דורש ממך אינו דורש כי אם עשות משפט ואהבת חסד כלומר העבודה בהצנע הוא עיקר ההכנעה ששאל עליה תחלה במה אקדם והוא נבחר מאלפי אילים וכל העולות שהזכיר:

כמה גדול כח ההכנעה לפני הש"י שכל זמן שאדם מכניע את יצרו ומביאו תחת שעבוד עבודת הש"י אפי' היה רשע גמור כאחאב מובטח לו שתגיע לו ממנה תועלת גדול, שכן מצינו באחאב שהיה מפושעי ישראל שכתוב (מלכים א כ״א:כ״ה) רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה'. וכשהכניע את יצרו כתוב עליו (שם) הראית כי נכנע אחאב מפני וגו'. וכן מצינו במנשה שעשה כל תועבות ה' וכתיב בו (דברי הימים ב ל״ג:ו') ועונן ונחש וכשף ועשה אוב וידעוני, וגם דם נקי שפך הרבה מאד עד שמלא את ירושלים פה לפה. וכאשר נכנע וחזר בתשובה נתקבלה תשובתו שכן כתיב (שם) ובהצר לו חלה את פני ה' אלהיו ויעתר לו וגוי ודרז"ל א"ת ויעתר לו אלא ויחתר לו, נעשה לו כמין מחתרת ברקיע לקבלו. ואמון בנו שלא נכנע שנאמר (שם) ולא נכנע מפני וגו' כי הוא אמון הרבה אשמה ונענש שהרגוהו עבדיו הוא שכתוב (שם) ויקשרו עליו עבדיו וימיתהו וגו'. ונבוכדנאצר שלא רצה להכנע אלא היה מתגאה ועושה עצמו אלוה ובקש לעלות עצמו ממדרגה אנושית למדרגת אלהות הכניעו הקב"ה והשפילו ממדרגת אנושית למדרגת הבהמות. והיה אוכל עשבים כבהמה שבע שנים והיה ענשו מדה כנגד מדה כי ההכנעה והשבירות ענשו של גאה, הוא שאמר שלמה (משלי ט״ז:י״ח) לפני שבר גאון ולפי כשלון גבה רוח:

והנה רז"ל בארו לנו כי מדת הכנעת היצר דוחה מצות עשה של תורה מצות פריקה, וזה שאמרו בבבא מציעא פרק אלו מציאות (בבא מציעא דף לב ב) אוהב לפרוק ושונא לטעון מצוה לטעון עם השונא כדי לכוף את יצרו. וזה עיקר התורה שיכוף אדם את יצרו ויכניע לבו מן התאות הגשמיות שלא יבוא בדבר מהם כנגד השם יתעלה. וכן אמר שהע"ה (משלי י״ב:י') יודע צדיק נפש בהמתו. ועיקר פירושו כי הצדיק מכניע ומשבר נפש הבהמית שלו והוא מלשון (שופטים ח׳:ט״ז) ויודע בהם את אנשי סכות וגו'. כי הצדיק משעבד אותה ביד היצר הטוב ואם הוא משועבד לה הנה הוא פחות מן הבהמות. וכשהוא מכניע ומשבר אותה הנה הוא צדיק מעולה יותר מן המלאך לפי שהוא יש לו מונע מה שאינו למלאך. וזה הוא שאמרו רז"ל (חולין פ"ז דף צא ב) גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. וזה הוא שכתוב (משלי י״ג:י״ט) תאוה נהיה תערב לנפש. מלשון (דניאל ח׳:כ״ז) נהייתי ונחליתי, יאמר התאוה הנשברת תערב לנפש המשכיל, ותועבת כסילים סור מרע ודבר זה מתועב אצל הכסיל שהוא הפכו שאינו רוצה להכניע תאותו. נמצאת למד שמדת ההכנעה נבחרת ורצויה אצל השם יתעלה והיא עיקר העבודה בנבראים ותכלית כונת התורה בתעניות ובתפלות ובמלקיות: וחייב אדם לרחם על העני כדי שיתבונן כי העולם גלגל ויפחד ע"ע ועם זה יכנע, וכמו שאמרו רז"ל (חלק דף קח) שהיסורין מכפרין, גם ר"ע שהיה אומר חביבין יסורין אינו אלא בשביל ההכנעה שעם המדה הזאת ישיג האדם רצונו של מקום. ואותם שהולכים בשרירות לבם ואינם רוצים לקבל עול ההכנעה הנה הם נענשים בעוה"ז וגם בעוה"ב לא יצילו את נפשם מיד הקב"ה, אבל עתידין לקבל דינם ליום הדין ולא בידי אדם כענין שכתוב (שמואל ב כ״ג:ו') ובליעל כקוץ מונד כלהם כי לא ביד יקחו, ותרגם יונתן בכן לית פורענותהון ביד אינש אלהין באישתא עתידין כד איתגלי בי דינא רבא למיתב על כורסי דינא למידן ית עלמא, ועל זה אמר ישעיה בכאן (ישעיהו ס״ו:א׳) כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי וגו' ואת כל אלה ידי עשתה וגו', יאמר הנבראים העליונים שבשמים והנבראים שבארץ כלם נבראים וכלם שלי ואי זה בית תוכלו לבנות לי שיהיה לי כדאי ואת כל הנמצאים האלו ידי עשתה ויהיו כל אלה נאם ה', יתכן לומר ששעורו בנאום ה' כענין שכתוב בדבר ה' שמים נעשו, אעפ"כ מסתכל אני אל עני ונכה רוח, כלומר עיקר השגחתי והשגחת רצוני אל הצדיק הנכנע שאחר שחטא בשוגג מתנחם והוא חרד על דברי כשעבר עליו, זהו שאמר (ישעיהו ס״ו:ב׳) ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי, וכן הזכיר בסמוך

שמעו דבר ה' החרדים אל דברו. ודומה לזה הזכיר משה רבינו (שמות ל"ב:כ"ו) מי לה' אלי. וענינו מי הירא וחרד לדבר ה' ואז נתאספו אליו כל בני לוי שהיו יראים וחרדים לדבור (שם כ) לא יהיה לך ששמעו בסיני ושעברו ישראל עליו:

ואמרו במדרש תנחומא בסוף פ' בראשית (תהלים קמד) גדול ה' ומהולל מאד ולגדולתו אין חקר. ואומר (ישעיהו מ"ח:י"ג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. מן ישיבתו של הקב"ה אתה יודע מהו השמים הללו פרושים על הים ועל הישוב ועל המדבר ואינם ממלאים את כסאו, מן שעלו אתה למד (שם מ) מי מדד בשעלו מים ומאצבעו אתה מבין וכל בשליש עפר הארץ, אוי לב"ו החוטא לפני מי הוא חוטא ואשרי מי שזוכה (לפני) מי הוא עתיד ליתן שכרו שנאמר הנה ה' אלהים בחזק יבא וגו':

גדול כח ההכנעה שהשכינה שהיא שורה בשמי מרומים שורה למטה ג"כ עם הצדיק הנכנע שכן העיד ישעיה ע"ה (שם נז) כי כה אמר ה' רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו וגו'. מפרטי ההכנעה הוא שיתבונן האדם שהוא חוטא מתנכר נמשך אחר יצרו (תהילים מ"ט:י"ג) נמשל כבהמות נדמו ועוד הוא פחות מן הבהמה שהרי כתיב (ישעיהו א':ג') ידע שור קונהו. חוטא שטימא הנפש בחטאיו, חוטא שמתמיד הכעסות למי מתמיד הכעסות למי שמתמיד לו חסדים גדולים חדשים בכל יום כמ"ש (איכה ג':כ"ב) חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, מלת רחמיו דבקה עם חדשים יתבונן שהוא גר בעוה"ז ועתיד שיסע משם ואינו יודע עת הנסיעה, ואפי' מלך ראוי שיחשוב עצמו גר שכן מצינו בדה"מ שאמר (תהילים ק"י"ט:י"ט) גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך, מבקש מלפניו כי מפאת שהיה חושב עצמו גר ולא היה יודע עת הנסיעה שלא יסתיר ממנו המצות אלא שיתן לו עזר וסיוע כדי שיהיה לו צידה ליום הנסיעה כשיגיע אליו פתאום, וכשם שהגר אין לו צוות כ"א רחמי הש"י כן האדם אם יש לו צוות מרבוי הכסף והזהב סופו שיניחהו בכאן כענין שאמר דוד ע"ה (שם מט) כי לא במותו יקח הכל וגו', ולו יש לו צוות מחברת אוהביו ורעיו ואנשי משפחתו סופם שיניחוהו בקבר יחידי וילכו להם ואין לו צוות כי אם הקב"ה ואין לו מרחם כי אם חסדי השם יתעלה וא"כ צדקו דברי דוד באמרו גר אנכי בארץ. ועל כן ראוי האדם שיתבונן בזה וישוב אל ה' וייחל גמולו ויפחד מעונשו וישתדל במה שהוא עיקר ויניח הטפל: ומן התימה הגדול איך אפשר שיעיז אדם את פניו ולא יבוש מלפני הש"י ואיך לא יתבונן כי הוא בריה שפלה עפר ואפר בחייו רמה ותולעה במותו ואפי' היה מלך נגיד הלא כל ענינו הבל כי הוא בשר ודם ובעל מקרים וכתיב (איוב יג) אדם ילוד אשה וגו', ואיך אפשר שלא יחשוב בגודל רוממות אדון הכל יתב' מתוך פעולותיו ומעשיו הגדולים והנוראים, הלא יראה כי הארץ עומדת על המים כי על זה תקנו לנו ז"ל לברך בכל יום רוקע הארץ על המים והמים עומדים על הרוח והרוח בכח השי"ת, וכן הזהיר מרע"ה (דברים ל"ג:כ"ז) ומתחת זרועות עולם. כי כח השם יתעלה סובב את הכל, והוא שאמר דוד ותהלים קד) נוטה שמים כיריעה המשיל נטיית השמים והשטח שלו אל היריעה הנטויה שאין לה עמודים מלמטה שתהיה פרוסה עליהם אלא שהיא שטוחה ממש תלויה באויר והארץ גם כן שכן כתיב (איוב כ"ו:ז') תולה ארץ על בלימה. ודבר ידוע כי אלו יצאה הארץ העומדת על המים מקשר עבודתה ומן החוק הראוי הקצוב לה יהיה העולם חרב כי תהיה הארץ מתמוטטת ותהיה טובעת בתהום, גם הים אלו יצא מקשר מילויו ועבודתו ויצא מקו החול שהוא גבולו ולא היה שומר בריתו של מלכו של עולם היה שוטף כל הישוב כרגע, גם אברים שבאדם שנוצרים בו בחכמה גדולה ונפלאה אלו יצא אחד מהם מקשר מנויו והיה הנח מתנועע או היה המתנועע נח הלא ימות הגבר מיד ויגוע אדם מיד, ועל כן חייב כל נברא להתבונן בנפלאות בוראו שברא אותו בחכמה וציייר כל אבריו בהשגחה עצומה שאין אחד מהם יוצא מקשר עבודתו כי אם לצרכו בעוה"ז ועם זה ייהיה לבו נשבר ונדכה ולא יצא מקשר העבודה ומקום התורה והמצות. הנה יורדי הים הם נכנעים משאר בריות העולם מפני שהם מסתכנים בנפשותם בלכתם בים אין ביניהם ובין המות אלא לוח אחד וכן לבם ועיניהם אל השמים כי אינם רואים יבשה כלל אלא שמים ומים ובעבור זה יחת ויכנע לבם. וכל שכן כשרואים לפעמים מן התנינים הגדולים שבים כשיעור עיר אחת יתפרסם מבריאתם וגודל גופם גודל רוממות השם יתברך, ומקרא מלא הוא (תהילים ק"ד:כ"ג-כ"ד) יורדי הים באניות עושי מלאכה במים רבים המה ראו מעשה ה' על אחת כמה וכמה כשיש להם צער גדול בים ורואים שאון ימים ושאון גליהם כי יסתערו ויתגעשו ואז יחשבו עצמם מתים ואז יכנע לבם באמת הוא שכתוב (שם) יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג כלומר מתוך הצער והכנעה, ומזה אמרו רז"ל (עשרה יוחסין דף פא) רובן של ספנים חסידים כי הם מכירים כי לולא רחמי השי"ת אין כל חכמתם ותחבולותם חשובים לכלום והוא שכתוב (שם) יחוגו וינועו כשכור וכל חכמתם תתבלע, כי יראו בעין גבורתו של הקב"ה הגדולה והעצומה בענין הגלים המסתערין והמתגברים ורוצים לשטוף כל העולם ואין כח בהם לעבור חומה חלושה והוא החול, הלא זה מעיד על תוקף כח האדון יתב' אשר לו הים והוא עשהו כי הוא שומר בריתו ולא יעבור, וזה שדרשו ז"ל בבבא בתרא פרק הספינה (בבא בתרא דף עג) אמר רבה בר בר חנה אישתעו לי נחותי ימא בין גלא לגלא תלת מאה פרסי ורומא דגלא ג' מאה פרסי זמנא חדא הוה קא אזלינא בספינתא ודלינן גלא לעילא עד דחזינן בי מרבעתא דכוכבי זוטא והוי כמבזר ארבעין גריוי בזרא דחרדלא ואלמלי דלינן טפי הוי קלינן מהבליה ורמא ליה קלא גלא לחבריה שבקת מידי בעלמא דלא שטפתיה דניתי אנא ונאבדיה אמר ליה תא תזי גבורתיה דמרך דאכילו מלא חוטא דחלא לא עברי דכתיב (ירמיהו ה':כ"ב) האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים, וכן הגיד הקדוש ב"ה לאיוב (לה) בשומי עם לבושו וערפל חתולתו ואשבור עליו חוקי ואשים בריח ודלתים ואומר עד כה תבא ולא תוסיף ופא ישית בגאון גליך, אכיר כי החול גבול לים וחקו הוא בריח ודלתים עד שם יבא הים ולא יוסיף ועד שם ירפה גאון הגלים, ישית לשון רפיון מלשון (שם) שית ממני ואבליגה מעט, והכלל שהוא מרפא ומשבר גאונם של גלים החזקים מדבר חלוש והוא החול, ומצינו ביונה ב':הן אמתי שהיה להם סער גדול בים הוא שכתוב (יונה א':ג'-ד') וה' הטיל רוח גדולה אל הים וכו' וכתיב (שם) וייראו האנשים יראה גדולה את ה' וגו', והזבח הזה שזבחו את יצרם והכניעו את לבם כי לא היה מזדמן להם שם בספינה להקריב קרבנות ומתוך ההכנעה הצילם הקב"ה מזעף הים שנאמר (שם ב) ויעמוד הים מזעפו. והציל גם את יונה מן המיתה ממעמקי תהומות עד שהתפלל ונשמעה תפלתו במה שאמר (שם) אך אוסיף להביט אל היכל קדשך. ואמרו במדרש ביקש שיתקיים בו ירידה ואח"כ עלייה וכך אמר לפניו רבש"ע במשה כתיב עלייה וירידה שנאמר (שמות י"ט:ג') ומשה עלה אל האלהים ואח"כ ירד שנאמר (שם) וירד משה מן ההר ובקרח כתיב ירידה בלא עלייה שנאמר (ויקרא טז) וירדו הם וכל אשר להם וגוי באליהו כתיב (מלכים כב) עלייה בלא ירידה שנאמר ויעל אליהו בסערה השמימה בבקשה ממך הראני נפלאותיך על ידי ויתקיים בי ירידה ואח"כ עלייה שנאמר (יונה ב':ו') אך אוסיף להביט אל היכל קדשך. ומתוך שהיה שלשה ימים בצער גדול במעי הדג קבל הקב"ה תפלתו מתוך הצער וההכנעה שהוא עיקר התורה והמצות ואז העלהו הקב"ה ממעמקי תהומות כמו שאמר (יונה ב) אפפוני מים עד נפש וגו' ונזכר לנסי ים סוף שעברו ישראל בתוכו ואז נכנסה תפלתו לפני המלך הי מתוך ההכנעה והתעטפות הנפש, הוא שאמר (שם) בהתעטף עלי רוחי את ה' זכרתי וגו':